

До 150-річчя Австрійської школи економіки

F. A. HAYEK

THE ROAD TO SERFDOM

ROUTLEDGE · NEW YORK · 2001

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

ФРІДРІХ ГАЄК

ШЛЯХ ДО РАБСТВА

*Переклав з англійської
Сергій Рачинський*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2022

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

УДК 330.342.12(4)(02.062)

Г 13

Гаек Фрідріх

Г 13 Шлях до рабства / пер. з англ. Сергій Рачинський. — К. : Наш Формат, 2022. — 208 с.

ISBN 978-617-7863-88-4 (паперове видання)

ISBN 978-617-7863-89-1 (електронне видання)

У своїй книжці Фрідріх фон Гаек висловлює та обґрунтовує думку, що всі форми колективізму, централізоване планування та утиски економічних свобод і проявів вільної конкуренції завжди призводять до встановлення диктатури. Економічний контроль, особливо гіпертрофований, який бачить загрозу в наявності конкуренції, завжди веде до втрати усіх свобод індивіда.

Автор звертається до читача з попередженням: чи правдивими є високі цілі соціалізму? Чи колективізм не обмежує свободи індивіда? Чому до влади приходять найгірші та чому тоталітаристи є серед нас? Гаек закликає зробити аналіз уроків минулого й теперішнього, щоб уникнути повторення страшних подій у тоталітарних суспільствах і впливу цих подій на міжнародний порядок.

УДК 330.342.12(4)(02.062)

Книжка вийшла за підтримки
ГО «Реформація» та Ігоря Джамана

format.ua

долучитися

Перекладено за виданням: F. A. Hayek. *The Road to Serfdom* (New York, Routledge, 2001, ISBN 13: 978 0-415-25543-1).

Authorised translation from the English language edition published by Routledge, a member of the Taylor & Francis Group.

All Rights Reserved

© 1944 F. A. Hayek

© Рачинський С., пер. з англ., 2022

© ТОВ «НФ», оригінал-макет, 2022

ISBN 978-617-7863-88-4 (паперове видання)

ISBN 978-617-7863-89-1 (електронне видання)

ЗМІСТ

<i>Передмова перекладача</i>	7
<i>Передмова наукової редакторки</i>	10
<i>Передмова</i>	13
<i>Вступ</i>	15
<i>Розділ 1</i> Забутий шлях	22
<i>Розділ 2</i> Велика утопія	32
<i>Розділ 3</i> Індивідуалізм і колективізм	38
<i>Розділ 4</i> «Приреченість» на планування	47
<i>Розділ 5</i> Планування і демократія	57
<i>Розділ 6</i> План і верховенство права	70
<i>Розділ 7</i> Економічний контроль і тоталітаризм	82
<i>Розділ 8</i> Хто кого?	93
<i>Розділ 9</i> Безпека і свобода	107
<i>Розділ 10</i> Чому до влади приходять найгірші	118
<i>Розділ 11</i> Кінець правди	133
<i>Розділ 12</i> Соціалістичні корені нацизму	144
<i>Розділ 13</i> Тоталітаристи серед нас	156
<i>Розділ 14</i> Матеріальні умови та ідеальні цілі	172
<i>Розділ 15</i> Перспективи нового міжнародного порядку	185
<i>Висновок</i>	200
<i>Бібліографічна довідка</i>	202

ПЕРЕДМОВА ПЕРЕКЛАДАЧА

Ви тримаєте в руках унікальну за своїм впливом та значенням для всієї людської цивілізації книжку. «Шлях до рабства» (The Road to Serfdom) — це класичний твір австрійського економіста, філософа, лауреата Нобелівської премії 1974 року Фрідріха Гаєка. Її перекладено понад двадцятьма мовами світу, а загальний наклад перевищує два мільйони примірників. Одне з її нещодавніх перевидань певний час очолювало рейтинг бестселерів Amazon. Уперше вона в повному обсязі виходить друком українською мовою.

Книжка Гаєка належить до видатних інтелектуальних творів ХХ століття. У 30-ті та 40-ві роки ХХ століття Гаєк (1899–1992) був одним із найвідоміших у світі економістів, завзятим критиком ідей Джона Кейнса, які тоді вже набули популярності. Гаєк — блискучий теоретик такого напрямку економічної думки, як Австрійська школа економіки, представник її другого покоління, яке стояло біля витоків сучасної економічної теорії. Не буде перебільшенням сказати, що ця книжка, яку австрійський економіст написав у Лондоні наприкінці Другої світової війни, змінила світ, у якому ми живемо.

Її було опубліковано 18 вересня 1944 року; вона стала реакцією на поширення в країнах Європи та за її межами політики централізованого державного планування, яка до війни була характерною ознакою лише тоталітарних режимів. Політики в країнах, які перемогли у війні, і надалі в мирний час збиралися використовувати прийоми контролю за економічним життям, вимушено запроваджені лише на період війни. Гаєк у своїй праці продемонстрував, який вигляд мають подібні соціалістичні тенденції і чим вони небезпечні, а також виклав перспективи того, до

чого така політика може призвести в країнах, які розквітли в умовах ліберальної економіки. Автор переконливо пояснив, чому ідеї соціалізму захоплювали й надалі захоплюють інтелектуалів і науковців. Окремий розділ книжки він промовисто назвав «Чому до влади приходять найгірші».

На думку Гаєка, такій країні, як Англія, загрожувала перспектива повторити весь шлях Німеччини, яка, захопившись свого часу соціалістичними ідеями необмеженого державного регулювання, прийшла до тоталітаризму. Своєю працею він попередив країни Заходу про небезпеку стати на шлях, який веде до рабства.

«Шлях до рабства» одразу став сенсацією. Книжка виявилася такою популярною, що після кількох перевидань у 1945 році вийшла в скороченому форматі коміксу, бо в країні ще з часів війни діяли обмеження на папір для друку. Вона не тільки вплинула на розуміння широкими верствами населення поточних політичних процесів у країнах Заходу, а й стала практичним інструментом для політиків та державних діячів, які намагалися опиратися тенденціям поширення ідей соціалізму. Відомо, що прем'єр-міністр Великої Британії Маргарет Тетчер надавала книжці Гаєка виняткового значення і зробила метою своєї політичної діяльності реалізацію ідей її автора. Розповідали, що під час першого обговорення політики кабінету, вона поклала цю книжку на стіл і додала, звертаючись до колег: «Це те, у що ми віримо». Працю Гаєка також не раз перечитував президент США Рональд Рейган.

Ідеї пріоритету особистої свободи, які Гаєк сформулював у цій невеликій за обсягом книжці, перемогли і сформували світ таким, яким ми його знаємо сьогодні. Але небезпека того, що в різних державах знову можуть виникнути й поширитися ідеї, проти яких виступав Гаєк, не минула. У чому полягає природа такої небезпеки і чому вона залишається з нами досі, Гаєк також пояснив у «Шляху до рабства».

Дотепер політики різних партій завзято закликають до реформування економіки, суть якого полягає в ширшому застосуванні «свідомого» централізованого управління різними сферами життя суспільства на підставі інтересів більшості. Але ніхто з них не визнає, що досягти цього можна лише насильством, примусом й обмеженням індивідуальних свобод. Що більше влади концентрують у своїх руках чиновники, то далі країна просувається шляхом до рабства, тоталітаризму й повторення трагедії, яку народи світу пережили в першій половині минулого століття.

Критикуючи всі форми колективізму, зокрема соціалізм і націонал-соціалізм, Гаєк окреслює і єдиноможливу альтернативу, яка полягає

в розширенні сфери індивідуальної свободи, коли люди самі обирають свої цілі і засоби їх досягнення, а завдяки ринку і правовій культурі взаємодіють між собою і, збільшуючи в такий спосіб багатство, стають заможнішими. Автор відповідає на питання про те, як люди можуть жити разом, не лише не конфліктуючи, а процвітаючи в умовах, коли їхня свобода не зазнає утисків, і вони повною мірою використовують свою творчу енергію.

Ця книжка, безумовно, розкриє очі багатьом українцям, які намагаються зрозуміти, чому їхня країна на початку XXI століття стала найбіднішою в Європі і за Індексом економічної свободи багато років пасе задніх. Вона допомогла мільйонам читачів у всьому світі усвідомити нелюдську природу соціалізму і змінити свої погляди на користь вільного ринку, конкуренції та підприємництва. Допоможе вона і читачам в Україні, де уряд багато років відверто «заграє» із соціалізмом і перетворив на культ державне управління, маскуючи це під сучасне «розуміння» ринкової економіки.

Україна переживає критичний момент своєї історії: через дії політиків та державних чиновників країна може опинитися на небезпечному шляху, який веде до рабства — туди, де ми всі вже були і звідки з неймовірними зусиллями і втратами вийшли назустріч свободі й незалежності.

Ця книжка стане путівником для кожного в Україні, хто хоче розібратися в загрозах і перспективах, які ми відкриваємо для себе просто зараз, та допоможе обрати єдиний правильний шлях — наш спільний шлях до свободи.

СЕРГІЙ РАЧИНСЬКИЙ

ПЕРЕДМОВА НАУКОВОЇ РЕДАКТОРКИ

Книжка Фрідріха фон Гаєка «Шлях до рабства» мені (та й, думаю, багатьом іншим читачам) видається пророчною, адже якщо не знати року виходу у світ цієї праці, то складається враження, що читаєш сучасного автора про поточну реальність. Ба більше, для своїх сучасників фон Гаєк був великою мірою незрозумілим, на десятиліття випередивши свій час. Бо лише через 30–40 років після видання цієї книжки вдалося глибинно осягнути спільні корені тоталітарних суспільств та ідеологій.

Фрідріх фон Гаєк як яскравий представник Австрійської школи економіки висловлював свої припущення, наводив аргументи, ґрунтуючись на словесній логіці, без доказів економіко-математичних моделей, статистичних даних тощо. Представників цієї економічної школи завжди вирізняло апріорне мислення, логічні причиново-наслідкові зв'язки і навіть вихід за межі звичного сприйняття. На економічні рішення як окремих індивідів, так і економіки загалом впливають не лише суто економічні закони, — часто це наслідки ірраціональних факторів, що відобразилося в теорії поведінкової економіки. Зараз ми точно знаємо, що зазвичай абсолютна, жорстка логіка у прийнятті рішень не працює, — нерідко ми керуємося інтуїцією чи емоціями, стереотипами чи шаблонами поведінки. Тому, напевно, саме Австрійська школа економіки та її ідеологи, їхні праці не втрачають своєї актуальності й зараз, через десятки років.

Ця книжка і глибина економічних умовиводів для мене стали в один ряд із відомою працею сучасника Фрідріха фон Гаєка, іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета, — «Бунт мас» (1930). Ця книжка не про економіку в чистому вигляді. Але ці дві геніальні праці об'єднує одна важлива

спільна думка: роль насильства як єдиного прийняттого способу вирішення суспільних проблем, усунення кожного, хто відрізняється від «людини мас». Як фашизм, так і соціалізм ґрунтуються саме на насильстві.

Принципи свободи і справедливості в централізованій плановій економіці є не чим іншим, як міфом. Ресурси в таких суспільствах так чи інакше концентруються в руках невеликої владної групи. Найсумнішим є той факт, що будь-які досягнення держав з плановою економікою завжди супроводжувалися і супроводжуються величезною кількістю людських жертв. Адже людський ресурс у такій економіці знеособлений і знецінений. Як сказав один з відомих полководців, представників соціалістичної системи, фактично сучасник Фрідріха фон Гаєка: «Нічого, баби ще народять». І це — один із найстрашніших, найнебезпечніших постулатів тоталітарного суспільства.

Дуже влучно Фрідріх фон Гаєк відображає сутність кожного розділу своєї книжки епіграфами інших відомих людей. Один з найвдаліших, на наш погляд, — це фраза (епіграф до розділу 8 «Хто кого?») лорда Актон: «найкраща з можливостей, яку колись було даровано світу, змарновано, тому що прагнення рівності позбавило нас надії на свободу».

Як знайти баланс між вільною конкуренцією та економічною роллю держави і чи може він існувати в принципі? Чи не спостерігаємо ми зараз приклади, коли державні природні монополії вже повністю дискредитували своє існування? Чи гальмує економічний контроль держави підприємницьку ініціативу, креативне мислення? Ці питання наразі дуже актуальні для нас.

Гаєк пропонує значно зменшити роль держави в економіці, розглядаючи надмірне втручання уряду в цю сферу як шлях до тоталітаризму. Приватизувати зв'язок, транспорт, природні монополії; скасувати обмеження на рух капіталу і контроль за цінами, знизити податки, вивільнити підприємницьку ініціативу, скасувати централізоване державне планування — ось шляхи руху до конкуренції і свободи. Не колективне, а індивідуальне, на думку Гаєка, рухає прогресом. Автор цитує де Токвіля, підкреслюючи, що «...демократія розширює сферу свободи індивіда, тоді як соціалізм її обмежує. Демократія стверджує цінність кожної людини, а соціалізм перетворює кожного на просте знаряддя, лише на цифру. Демократія і соціалізм не мають нічого спільного, крім одного: рівність. Але зверніть увагу на різницю: демократія веде до рівності у свободі, а соціалізм — до рівності в покорі й неволі».

Саме тому, якщо ми пропагуємо модель людиноцентричності (у найкращому розумінні цього слова) як вектор орієнтації публічної політики

і суспільних перетворень на інтереси людини та її цінність, тут не має бути місця тоталітарній пропаганді і плановій економіці, бо вона підриває одну з фундаментальних засад будь-якої моралі — відчуття свободи й повагу до неї, нав'язує колективні цінності, цілі, які часто не мають нічого спільного із загальнолюдськими.

Книжка розрахована передусім на всіх управлінців, політичних діячів, економістів. Недарма вона була такою популярною серед відомих світових лідерів — Марґарет Тетчер та Рональда Рейґана, адже дає дороговказ до формування справді демократичних суспільств у світі. І це не утопія. Завершує Гаек свою книжку важливим і доволі оптимістичним висновком: «Зазнавши невдачі в першій спробі створити світ вільних людей, ми маємо спробувати знову. Адже принцип, згідно з яким єдина прогресивна політика — це політика особистої свободи, сьогодні залишається так само істинним, як і в ХІХ столітті».

ОЛЕКСАНДРА ГУМЕННА,
канд. екон. наук, доц.,
в. о. президента Києво-Могилянської академії
(квітень 2021 — січень 2022 року)

ПЕРЕДМОВА

Коли дослідник, який вивчає соціальні науки, пише політичну книжку, він зобов'язаний прямо про це повідомити. Це політична книжка. Я не хочу маскувати її під щось елегантніше й амбіційніше на кшталт есе із соціальної філософії. Утім, хай чим є ця книжка, головне, що все, викладене в ній, ґрунтується на певних фундаментальних цінностях. Сподіваюся, я виконав й інше не менш важливе завдання: чітко пояснив, на які саме цінності спираються всі наведені в книжці судження.

До цього я хотів би додати лише одне. Попри те, що це політична книжка, я щиро переконаний, що подані тут погляди ніяк не зумовлені моїми інтересами. Не існує причин, чому в суспільстві того типу, якому я, вочевидь, віддаю перевагу, я отримував би більші привілеї, ніж більшість моїх співгромадян. Насправді мої колеги, які мають соціалістичні погляди, завжди запевняли мене, що мій статус як економіста в суспільстві, проти якого я виступаю, міг би бути значно вищий, але тільки якщо я переконав би себе прийняти їхні погляди.

Я також певен, що моє несприйняття цих поглядів не зумовлене вихованням, тому що замолоду я дотримувався саме їх і саме завдяки їм обрав своєю професією вивчення економіки. Для тих, хто відповідно до сучасної моди вбачає в дотриманні будь-яких політичних поглядів пошуки вигоди, я дозволю собі додати, що маю багато причин не писати і не видавати цієї книжки. Вона точно образить багатьох людей, дружні стосунки з якими я хотів би зберегти. Через неї я був змушений відкласти роботу, яка краще відповідає моїй кваліфікації та яку я, у довготривалій перспективі, вважаю для себе важливішою. Ба більше, вона сприятиме

упередженому ставленню до результатів моєї академічної роботи, до якої мене валять мої схильності.

Незважаючи на це, я все ж таки поставився до написання цієї книжки, як до обов'язку, якого не мав права unikнути тільки через майже невідомий для широкої публіки, своєрідний та складний характер поточних дискусій про проблеми майбутньої економічної політики. Річ у тому, що більшість економістів уже кілька років утягнуті у функціонування військової машини, і їхні офіційні посади змушують їх мовчати. Через це суспільну думку з подібних питань значною, до небезпеки, мірою, формують дилетанти та диваки або ті, хто дбають лише про особисті цілі чи продають «ліки» від усіх хвороб. За таких умов той, у кого є час для літературної роботи, не має права піддаватися страху, який виникає внаслідок сучасних тенденцій в багатьох людей, які не мають можливостей висловитися щодо них. За інших обставин я б із задоволенням залишив суперечки з питань національної політики людям, яких це стосується більше і які краще на цьому розуміються.

Головну ідею цієї книжки було вперше коротко викладено в статті «Свобода й економічна система», опублікованій у квітні 1938 року в журналі *Contemporary Review*, а в 1939 році вона вийшла друком в розширеному варіанті як брошура в серії *Public Policy Pamphlets*, яку професор Гаррі Девід Гідеонс редагував для видавництва *University of Chicago Press* (1939). Я вдячний редакторам і видавцям обох цих видань за дозвіл використати окремі фрагменти з них.

Фрідріх Гаєк,
Лондонська школа економіки,
Кембридж, грудень 1943 року

Вступ

Найбільше дратують відкриття, які оприявнюють походження ідей.

Лорд Актон

Сучасні події відрізняються від подій минулого тим, що ми не знаємо їхніх наслідків. Озираючись назад у часі, ми здатні оцінити значення минулих подій та зрозуміти, до чого вони привели. Події, які відбуваються сьогодні, на наших очах, ще не стали для нас історією. Ми прямуємо в невідоме і майже ніколи не здатні побачити, що на нас чекає попереду. Усе було б інакше, якби ми мали можливість пережити ті самі події вдруге, зберігаючи всі знання, які вже отримали. Ми б дивилися на речі зовсім по-іншому. Якими важливими і навіть тривожними здавалися б нам зміни, яких ми зараз майже не помічаємо! Мабуть, це на краще, що такого з нами ніколи не трапиться і ми не дізнаємося про закони, які визначають перебіг історії.

Однак, хоч історія і не повторюється двічі, а жоден розвиток подій не є неминучим, ми можемо певною мірою засвоювати уроки минулого, щоб уникати повторення тих самих процесів. Не треба бути пророком, щоб усвідомити небезпеку, яка насувається. Випадковий збіг досвіду й зацікавленості часто розкриває людині окремі події в перспективі, яку інші не здатні побачити.

Наступні сторінки — результат досвіду, який максимально подібний до того, коли здається, що ти проживаєш той самий період життя двічі або принаймні двічі спостерігаєш дуже подібну еволюцію ідей. Таке відчуття, найімовірніше, не виникне в того, хто живе весь час в одній країні, але якщо пожити в різних країнах, то, за певних умов, таке може трапитися. Хоча розвиток ідей у різних цивілізованих країнах зазнає значною мірою схожих впливів, їхня дія загалом має різну інтенсивність

та не збігається в часі. Саме тому в різних країнах можна часом двічі спостерігати схожі стадії інтелектуального розвитку. Відчуття за таких умов напрочуд загострюються. Коли вдруге чуєш думки чи заклики до дій, з якими стикався двадцять чи двадцять п'ять років тому, вони набувають нового значення як ознаки певної тенденції. Вони припускають якщо не невідворотність, то хоча б можливість того, що події розвиватимуться так само, як і раніше.

Отже, настав час повідомити гірку правду. Країна, долю якої ми ризикуємо повторити, — це Німеччина. Насправді небезпеку ще можна відвернути, а ситуація в нашій країні така далека від тієї, яку ми останнім часом спостерігали в Німеччині, що доволі складно повірити, що ми рухаємося в тому самому напрямку. І хоча шлях попереду тривалий, розвернутися на ньому стає дедалі складніше. Якщо в довгостроковій перспективі ми самі є творцями своєї долі, то в короткостроковій перспективі ми залишаємося в полоні ідей, які самі ж створили. Щоб мати надію відвернути загрозу, необхідно вчасно її розпізнати.

Ми не говоримо про Німеччину часів Гітлера, Німеччину часів теперішньої війни, коли йдеться про будь-яку подібність з цією країною. Але, вивчаючи історію суспільної думки, складно не помітити більш ніж поверхового збігу між інтелектуальними тенденціями, що спостерігалися в Німеччині під час та після Першої світової війни, та нинішнім станом ідей у нашій країні. Зараз ми бачимо таку саму рішучу готовність зберегти для застосування в часи мирного розвитку той самий спосіб організації суспільства, який було створено з метою оборони. Ми бачимо ту саму зневагу до лібералізму XIX століття, настільки ж ліцемерний «реалізм» і навіть цинізм, таку саму пасивну готовність погодитися з тенденціями, яких «не уникнути». Щонайменше дев'ять з десяти уроків останньої війни, на необхідності вивчення яких так наполягають наші найгорластіші реформатори, — це саме ті уроки, які вивчили німці після Першої світової та які стали основою для створення системи нацизму. Ця книжка дасть можливість переконатися, що в багатьох інших питаннях ми наслідуємо приклад Німеччини, відстаючи від неї на п'ятнадцять-двадцять п'ять років. Про це не люблять згадувати, але свого часу ідеологи прогресизму пропонували соціалістичну політику Німеччини як приклад для наслідування, так само як віднедавна зразком для них стала Швеція. Якщо ж зазирнути в минуле ще глибше, то розумієш, наскільки суттєво вплинула німецька думка і досвід Німеччини за покоління до Першої світової війни на ідеї та політику цієї країни.

Майже половину свого дорослого життя автор прожив на батьківщині, в Австрії, близько контактуючи з інтелектуальним середовищем Німеччини, а другу половину — в США й Англії. За десятки років у цих країнах, які стали його домом, він поступово переконався, що окремі з тих сил, які знищили свободу в Німеччині, діють і тут, а про характер і джерела небезпеки люди, очевидно, знають менше, ніж свого часу в Німеччині. Найбільшою її трагедією, яка досі залишається поза увагою, було те, що саме люди доброї волі, яких у нас вважали взірцем і якими захоплювалися, значною мірою відкрили шлях мало не створеним власноруч силам, які тепер уособлюють усе, що вони ненавидять. Тому наші шанси уникнути такої долі залежать від здатності побачити загрозу й нашої готовності переглянути найдорожчі для нас надії та прагнення, якщо вони стануть її джерелом. Поки замало підстав вважати, що нам вистачить інтелектуальної мужності визнати свої помилки. Ми не готові прийняти те, що поява фашизму й нацизму була не реакцією опору соціалістичним тенденціям попереднього періоду, а логічним наслідком цих тенденцій. Це правда, якої більшість людей воліє не бачити, навіть коли подібність багатьох жадливих проявів, властивих режимам комуністичної Росії та націонал-соціалістичної Німеччини, загально визнана. У результаті ті, хто вважає себе нескінченно далеким від перегинів нацизму та щиро ненавидить його прояви, водночас діють в ім'я ідеалів, утілення в житті яких відкриває прямий шлях до огидної тиранії.

Усі паралелі між подіями в різних країнах, безумовно, оманливі. Але мої висновки ґрунтуються аж ніяк не лише на таких паралелях. Я не полягаю також на тому, що згаданий розвиток подій є неминучим. Якби це було так, не було б сенсу все це писати. Цим подіям можна запобігти, якщо люди вчасно зрозуміють, куди можуть завести їхні зусилля. Донедавна надія на успіх спроб відкрити їм джерело небезпеки була слабка. Та, схоже, час для докладнішого обговорення всієї проблеми загалом настав. Річ не тільки в широкому визнанні її існування. Є особливі причини, чому на нинішньому етапі ми просто мусимо розглянути згадані теми.

Будуть і ті, хто скаже, що не на часі порушувати питання, навколо якого триває гостра суперечка. Але соціалізм, про який ми тут говоримо, не є партійною справою, і питання, які ми обговорюємо, мають мало спільного з питаннями, що виникають між політичними партіями. Насправді байдуже, що окремі групи, на відміну від інших, хочуть, щоб соціалізму було менше, що хтось прагне його в інтересах однієї частини суспільства, а решта — в інтересах другої. Важливо те, що всі люди, які впливають на

розвиток країни, — певною мірою соціалісти. Уже не модно наголошувати, що «ми всі тепер соціалісти», бо це стало банальною істиною. Не залишилося тих, хто сумнівався б у необхідності рухатися до соціалізму, більшість лише намагається коригувати цей рух в інтересах певного класу чи групи.

Ми рухаємося в цьому напрямку, бо це бажання більшості. Але не існує жодних об'єктивних причин, які зробили б цей напрямок єдиноможливим. Пізніше ми ще поговоримо про «планування», якого нібито не уникнути. Головне питання — куди веде нас цей рух. І чи можливо, що люди, чії переконання надійно його підтримують, відкриють для себе те, що вже розуміє меншість, і з жахом почнуть відступати та відмовлятися від пошуків, до яких упродовж пів століття було залучено стільки людей? Куди нас заведуть ці мрії нашого покоління — питання, яке має розв'язувати не окрема партія, а кожен із нас; це надзвичайно актуальна проблема. Чи можна уявити собі більшу трагедію, ніж коли ми, намагаючись свідомо формувати наше майбутнє відповідно до високих ідеалів, насправді мимовільно створимо щось абсолютно протилежне тому, до чого прагнули?

Є й інша, ще нагальніша причина, чому саме зараз ми маємо докласти всіх зусиль, щоб збагнути природу сил, які створили націонал-соціалізм. Це дасть змогу краще зрозуміти, з яким ворогом ми воюємо і за що. Важко заперечити те, що ми поки недостатньо усвідомлюємо, за які позитивні ідеали стоїмо. Ми знаємо, що виборюємо свободу будувати власне життя так, як нам хочеться. Це вже доволі багато, але цього недостатньо. Нам бракуватиме переконань, необхідних, щоб чинити опір ворогу, який використовує пропаганду як зброю — не лише у вульгарних, а й у найвишуканіших формах. Ще складніше буде протистояти пропаганді серед населення країн, які опинилися під ворожим контролем, та скрізь, де її наслідки не зникли разом із поразкою країн-членів ворожого союзу. Цього недостатньо, щоб показати іншим, що ідеали нашої боротьби варті їхньої підтримки, та побудувати нову Європу, здатну опиратися небезпекам, яким стара (Європа) поступилася.

Прикро, що англіїці як у своїх стосунках з диктаторами перед війною, так і в спробах вести пропаганду та дискутувати про свою мету під час війни, продемонстрували внутрішню непереконливість і невизначеність у цілях, що можна пояснити лише сумнівами у власних ідеалах та природі відмінностей між ними й ворогом. Ми втратили орієнтири, бо відмовлялися вірити в щирість підтримки ворогом тих переконань, які підтримували самі, і водночас вірили в щирість інших його декларацій. Хіба не дурили себе

і ліві, і праві партії, коли не піддавали сумніву, що націонал-соціалісти підтримують капіталізм і виступають проти соціалізму в усіх його формах?

Скільки різних елементів гітлерівської системи нам пропонували як зразок для наслідування з абсолютно несподіваних сторін, так, ніби не розуміли того, що ці елементи — невід'ємна частина системи й несумісні з вільним суспільством, яке ми намагалися зберегти? Скільки наших небезпечних помилок, як до, так і після початку війни, були наслідком того, що ми не розуміли ворога, з яким зішлись в жахливому протистоянні? Схоже, ми просто не хотіли розуміти процесів, завдяки яким виник тоталітаризм, тому що таке розуміння могло зруйнувати найдорожчі для нас ілюзії, до яких ми міцно прив'язалися. Ми не маємо шансів на успіх у наших стосунках з німцями доти, доки не зрозуміємо природи та походження ідей, які нині серед них панують. Теорія, яка знову виправдовує тезу про порочність німців як нації, не витримує критики і не дуже переконлива навіть для тих, хто її дотримується. Вона принизлива для багатьох англійських мислителів, які за останнє століття не раз зверталися до німецької інтелектуальної думки, щоб узяти з неї все найкраще і не тільки. Варто пам'ятати, що коли Джон Стюарт Мілль вісімдесят років тому писав своє видатне есе «Про свободу», то переважно надихався ідеями двох німців — Гете і Вільгельма фон Гумбольдта*. З іншого боку, двоє найвпливовіших інтелектуальних попередників ідей націонал-соціалізму — Томас Карлайл та Г'юстон Стюарт Чемберлен — були шотландцем й англійцем відповідно. У своїх вульгарних формах такі погляди — це ганьба для тих, хто підтримуючи їх, захищає найгірші прояви німецьких расових теорій. Проблема не в тому, що німці порочні як нація (це властиво їм, мабуть, не більше ніж іншим народам), а в тому, щоб з'ясувати обставини, за яких в останні сімдесят років певні ідеї виникли, розвилися й перемогли, а також зрозуміти, чому ця перемога підняла найнебезпечніші з них на самісіньку вершину. Ненависть до всього німецького, а не до конкретних ідей, які заволодили німцями, дуже небезпечна, бо засліплює тих, хто, захоплюючись нею, не помічає реальної загрози. Небезпека такого підходу полягає в тому, що це лише спроба втекти від реальності внаслідок небажання розібратися в процесах, які відбуваються не лише в Німеччині, та відмови переглянути, а за необхідності й відкинути ідеї, які ми перейняли в німців і через які так само помиляємося, як колись вони. Це вдвічі небезпечніше, адже

* Тим, хто має сумніви, можу порадити звернутися до лорда Морлі, який у своїх «Спогадах» називає загальновідомим факт, що «основні ідеї есе “Про свободу” не оригінальні, а прийшли до нас з Німеччини».

пояснення появи системи нацизму пороками самих німців, найімовірніше, буде приводом нав'язати нам ті самі інститути, які стали справжньою причиною порочності.

Те, як автор цієї книжки інтерпретує події в Німеччині та Італії, суттєво відрізняється від поглядів, які підтримує більшість іноземних спостерігачів та емігрантів з цих країн. Якщо авторова інтерпретація правильна, вона дасть зрозуміти, чому людина, що, як і більшість емігрантів та кореспондентів англійських й американських газет, дотримується соціалістичних переконань, не здатна побачити реального стану речей^{*}. Поверховий і хибний погляд на націонал-соціалізм, як лише на реакцію тих груп, інтересам і привілеям яких загрожувало поширення соціалізму, отримав підтримку всіх тих, хто брав активну участь у розробці ідей, що призвели до перемоги націонал-соціалізму, але на певному етапі схаменилися і через конфлікт з нацистами були змушені залишити свою країну. Ці люди і були єдиною помітною опозицією до нацизму, а отже, у широкому сенсі цього слова, майже всі німці стали соціалістами, а лібералізм у традиційному розумінні повністю поступився соціалізму.

Ми спробуємо довести, що конфлікт між «правими» націонал-соціалістами і «лівими» силами в Німеччині — це конфлікт, що завжди виникає між соціалістичними фракціями, які змагаються між собою. Якщо моя інтерпретація правильна, вона пояснить, чому значна частина біженців-соціалістів, які дотримуються своїх переконань, тепер, хай і з найщиріших намірів, сприяють тому, що країна, де вони отримали притулок, вибирає шлях, яким колись пішла Німеччина.

Я знаю, що багатьох моїх друзів в Англії шокують напівфашистські погляди, які час від часу висловлюють німецькі біженці, чий соціалістичні переконання не викликають сумнівів. Англійці пояснюють це німецьким походженням емігрантів, тимчасом як справжня причина полягає в досвіді, який поглибив їхні соціалістичні погляди порівняно з місцевими соціалістами. Безумовно, німецькі соціалісти користувалися в себе вдома значною підтримкою завдяки певним традиціям, що існують від

---

^{*} Наскільки глибоко погляди, яких дотримуються в усіх колах, навіть у найконсервативніших, цілої країни можуть бути забарвлені переважно лівою упередженістю іноземних кореспондентів її преси, добре ілюструють погляди, майже повсюдно поширені в Америці щодо відносин між Великою Британією та Індією. Англієць, який хоче побачити події на європейському континенті у відповідній перспективі, має задуматися над тим, що його погляди можуть бути викривлені через ліві симпатії, що домінують серед міжнародних кореспондентів, які працюють у нашій пресі. Вони абсолютно щирі у своїх поглядах, але той, хто знайомий з колами, з якими кореспонденти мають тісні зв'язки, не матимуть проблем з розумінням джерел такої необ'єктивності.

часів Пруссії, і ця спорідненість соціалізму з пруською традицією, якою пишалися обидві ці сторони в Німеччині, лише додатково підтверджує головну думку, яку ми тут висловлюємо*. Проте було б помилкою вважати, що тоталітаризм породили специфічні риси німців, а не соціалізм. Саме домінування соціалістичних поглядів, а не пруська традиція, стало спільним для Німеччини, Італії та Росії, а націонал-соціалізм сформувався не серед тих класів, що жилися пруським духом, а в широких верствах пересічних людей.

---

* Певна спорідненість між соціалізмом й організацією Пруської держави не підлягає сумнівам. Її визнавали вже перші французькі соціалісти. Ще задовго до того, як ідеал управління цілою країною за принципом керівництва фабрикою став надихати соціалістів XIX століття, пруський поет Новаліс жалівся, що «жодною країною ніколи не керували за зразком фабрики, як Пруссією після смерті Фрідріха Вільгельма». (Див.: Novalis [Friedrich von Hardenberg], *Glauben und Liebe, oder der König und die Königin*, 1798.)